

O AZBUCI SNOVA - PISMO KARLU GUSTAVU JUNGU

Katica Čulavkova

These texts were published in the book Сонот е живот, 1001 фикција (Dream is life, 1001 fictions) by Katica Čulavkova, 2014. Čulavkova is a Macedonian writer, professor and academician.

Dream is life, 1001 fictions is a collection of short stories or prose fiction with a confessional dimension, but they are basically games of fantasy and imagination. The imaginary world relies on symbolic speech full of allusions, associations, metaphors, personifications, parables and irony, whereas on the other hand the confessional tone gives the imaginary world credibility, emotiveness, actuality and personality.

Oslobodi se onog što imaš i bićeš primljen
antička mistična izreka¹

Prilikom nedavnog susreta sa Vama, u jednom od mojih uzbudljivih snova, sugerisali ste mi da zapisujem moje nove snove. U stvari, dali ste mi domaći zadatak da vodim lični dnevnik snova, praćen mojim početnim tumačenjima istih. Dali ste mi, u stvari, zadatak da uradim svoj „noćnik“. Tako sam nazvala dnevnik snova. To mi nije teško palo, jer odavno

---

¹ Karl Gustav Jung: *Duh i život*, Matica srpska, 1978, str. 285.

ošećam poriv da memorišem snove, da ih zapisujem i da se okušam u njihovom tumačenju. U jednoj prilici, 1989. godine, sam usput, tako, čak i napisala jednu zbirku tekstova u kojima su većinom bili zapisi snova koje sam nazvala *Drugo vrijeme (oneobičavanje znakova)*. U njima sam zapisala neke uistinu doživljene snove, u kojima sam intervenisala sa ciljem da ih literariziram (da bi ostavili utisak fikcije i priča), a jednim dijelom su bili mistificirani snovi, znači imitirala sam sanjanje. Kasnija ni sama već nijesam mogla sa sigurnošću da tvrdim koji su snovi stvarni, a koji izmišljeni. I jedni i drugi bjehu plod imaginacije.

Poriv za zapisivanjem snova, kod mene je praćen maštom u estetskom i igrom preobrazbe sna u umjetnost, čiste fantazije u literarni oblik, u pretvaranju jednog svijeta u drugi. Tako će, zapisivanje snova i ovaj put, u ovoj 2014. godini, biti oblik „pisanja snova“, stvaralački čin, vrsta rituala, ako se može govoriti o stvaranju snova. Čini mi se da može, jer – sanjati snove je jedna aktivnost, prilično poetska, metafizička, vizionarska, parabolična, metaforična, ludistička, nekada i mimetička, kada se život pretvara u pokretne slike sanjara, u jedan naoko nelogičan živopisan teatar/film, dok je zapisivanje snova sasvim druga aktivnost, tumačeći čin, pa samim tim i čin pretvaranja slika sna u jezičku formu, u smisao.

Potruga za snovima je potraga za smislom života. Tumačenje smisla naših snova je tumačenje smisla naših života. Čovjek ima pravo da sanja. To pravo na snove je neodvojivo od prava na tumačenje. Samo što je pravo tumačenja češće dužnost, volja, potreba. Razumije se, ako želimo da se približimo smislu. Znači, poriv za stvaranjem i pisanje snova može se dopuniti porivom za njihovim tumačenjem. Pamćenje snova nije samo oblik šecanja, već uvod u njihovo tumačenje. Kada zapisujem snove, imam utisak kao da ih gledam na drugačiji način, racionalniji, odražavajući, iracionalno se odslikava u racionalnom i počinjem razumijevati nejasna tamna mjesta, crne rupe sna, kvazare. Jezik

kojim zapisujem snove i u kojem osvještujem simbolični i naoko alogični jezik sna, jeste vid tumačenja, čin osvješćivanja neprovidnih mjesta, erminija, kao što su govorili srenjevjekovni Makedonci, poruka Hermesa (ovdašnjeg Erazma).

Tako se, evo, sada posvećujem ovim hibridnim narativnim tekstovima, neđe između priča, fikcije, dnevnčkih zapisa, memoara, epistola, ispovijesti, eseja, dramskih scena, pa i pjesama. Oniričke fikcije sklopiću u veliku formu. To može da da jednu pararomanesknu, tačnije novelističku cjelinu. Ako ćemo pravo, ovaj obiman tekst – krpež (pačvork), je varijanta individualne hiperfikcije. Pokušaću najprije da ih prosto zabilježim, fotografski, da ih jednostavno pretvorim u tekst.

To pretvaranje sna u jezik i u tekst je pravljenje distance, otuđenje od prvobitne forme, stupanje u zonu svjesnog, u zonu umjetničkog. To je ritual koji osmišljava postojanje. Jedna figura pretvara se u drugu. Figure Hipnosa se preobražavaju u figure Logosa. Ali najvažnije je da je fantazija drugo ime slobode i da se ona nesmetano odvija u snu. Nesvjesno je kći slobode. Spas od moralnog progonstva u kojem ne odumire stvarnost okovana institucijama, propisima, zabranama, zabludama, ograničenjima, konvencijama, stereotipima...

U tom smislu, dozvolite mi da kažem, imam neku svoju arhaičnu tehniku tumačenja ovih figura, ali za sada se ne usuđujem da Vam je predstavim, još manje da je suprotstavim Vašoj. Polazim od Vaših pitanja koja postavljate pacijentima, kada hoćete da se suočite sa njihovim nesvjesnim, makar sa njihovom dušom, kada želite da se i oni sami suoče sa svojim nesvjesnim i da ga osvijetle Riječju. U času kada čovjek prelazi granicu između sna i jezika, ulazi iz nevidljivog u vidljivo, iz polubožanskih i demonskih predjela sna u ovozemaljske predjele čovjekovog postojanja, iz sakralnog u groteskno. U suštini, radi se samo o jednom jedinom pitanju postavljenom na različite načine: „Možete li mi sada ispričati jedan san? Na šta

se odnosi taj san? Kakve asocijacije kod vas budi taj san? Kako ga vi objašnjavate? Da li je san bitan za vašu životnu priču? Da li bi šćeli da uradimo jedan asocijativni test? O čemu fantazirate? Da li uopšte imate neke fantazije?“

U Vašoj čudnoj, i meni dragoj, autobiografiji „Šećanja, snovi, razmišljanja“, kažete da duša ne pošeduje svoj sopstveni „centar za govor“ kao čovjek, pa zato, da bi se izrazila, koristi centar za govor kod čovjeka. Da li to znači da duša ima potrebu za čovjekom, da bi se objelodanila, jer u suprotnom tone u bezdan nasvjesnog i otuda se javlja u formi nerazumljivih, a moćnih slika i razornih dejstava koja napadaju čovjekovu ličnost? Odvojena od čovjeka, duša stvara svoje nezavisne tvorevine, ne čovjekove, pa se tako ona sopstvenim, psihičkim oruđima suprotstavlja čovjeku. Stvari koje su plod duše, kada su dijasporične, kada su u egzilu, kada su neshvaćene, tada dobijaju neku takoreći nadljudsku moć, naprosto čekaju u zašedi, u mraku, da bi se osvetile malodušnom suštastvu koje nije imalo volje da se suoči sa sobom, koje je odbilo sopstvene snove. One imaju znanje i moć da se suprotstave čovjeku koji ih nije prepoznao i koji se nije okušao da prepozna slike sna, čovjeka koji je (nesvjesno, ali ipak) odabrao da bude pod vlašću paničnog i opsesivnog straha. Ono što smo odbili da protumačimo, ono što smo odbili da razumijemo, ono iz čega nijesmo izvukli nikakvu pouku („etički zaključci“?) što smo brže-bolje potisnuli u nedostupne ponore, vraća se upravo da bi izazvalo paničan strah. On postepeno guši subjekt, koji ga doživljava, dok ga sasvim ne zaguši. Čini mi se da duša, cijelim svojim „bićem“ zaboravljene i osakaćene svjesnosti, bićem koje na prvi pogled nalikuje haosu, a nije haos, stvara ambijent slobodnog svijeta, svijeta u kojem živimo oslobođeni strogih pravila pojmovnih i moralnih projekcija svijeta. Čini mi se da su smrtno i besmrtno upućeni jedno na drugo, upravo u duši čovjeka i ona postaje poprište neimenovanog i bezvjernog rata.

Vi kažete, Karl, da u duši postoji neka pritajena namjera, slična zakonu života. Ta pritajena namjera duše se javlja kao sudbina i doživljava se mnogo snažnije nego što može da se pojmi i da se izrazi riječima/mislama. Ako je čovjekov jezik nemoćan da otvoreno izrazi tu tajnu, tada san ima moć da je nagovijesti svojim šifrovanim govorom, svojim simbolima i parabolama, svojim paradoksima, alegorijama, metaforama, sinestezijama i oksimoronima, svojom narušenom i diskontinuiranom sintaksom koju najprije, kroz analizu, treba obnoviti.

Svijet sna je čuvstven, čulan, tjelesan, vizuelno moćan, aluzivan. Takav mi se čini i sastav čovjekove ličnosti, kao neka ključaonica u kojoj se okreće ključ preobrazbe, kao da čovjek nikada nije sasvim završen u stvaranju, on još uvijek nije konačno očovječen, već uvijek iznova treba da se dogodi još nešto, da se uloži još malo truda, da bi se prešao jaz između prečovječnosti, pračovječnosti, polučovječnosti i čovječnosti, između demonskog i božanskog, da bi se postalo čovjekom, da bi se postalo ličnošću, da bi i sam postao tvorac svojeg života i jedne čovječne sredine.

Vi kažete, Karl, da je čovjek sam sebi Gospod Bog, ali ja često vidim da čovjek prema sebi lično i prema najbližima, zna biti surov, nemilosrdan tiranin, zna da muči i da se muči, da biva podijeljen i da dijeli, da ruši i razara, pa kakav je tada taj Bog u čovjeku, odakle je takav Gospod, postavlja se pitanje, odakle takva nemoć da se bude dobar, odakle ovo odsustvo volje da se drugom čini dobro, odakle taj zvjerski poriv da se osvaja tuđe i da se njime vlada? Zato, pitanje treba da glasi. Da li je čovjek sam sebi sotona, sopstveni đavo?

Veliki broj snova nije prešao granicu njihovog doma, nije se pretvorio u svjesnu sliku i riječ ni na tren. Njih samo osećaš u trenu buđenja, nosiš ih u sebi kao neko breme, ne znaš je li slatko ili gorko. Osećaš da su se desili, da si bio na njihovoj teritoriji, ali njih se ne šećaš. Možda ih nekada drugi put budeš sanjao i tada će

biti namijenjeni šecanju. Njima je prosto dato da budu tajna, da budu sa one strane logosa. Oni su prozrak sjenke, a ne sjenka koja se preobražava u svjetlost, jer svjetlost se preobražava u svijet. Magijska moć sna! Sve uz pomoć misli, uz pomoć energije!

Veliki broj snova pamtim prilikom buđenja, izvjesno vrijeme su mi jasni kao upravo pročitana priča, mogla bih da ih prepričam, vjerujem da je nemoguće da ih zaboravim, ponavljam ih u sebi kao da hoću da ih naučim napamet, ponovo usnim (duga je noć) ili ustajem i započinjem dnevne obaveze. Potom ih tiho, neosjetno, zaboravljam.

To budi i čuđenje, i gnjev kod mene, nazadovoljstvo samom sobom, zašto ih nijesam zapisala. Samo pometni zapisuje. Nekada mi neki sasvim kratak insert prolazi kroz svijest, kao slika, kao ime, kao ošecaj, kao ambijent, kao prostor, ali nema tok, nema razvijene priče, nema cjeline. Takvi snovi, ubrzo padaju u zaborav. Nijesu izdržali test života. Otkazalo im je pamćenje. Sve dok me muče, dok me uznemiravaju, nostalgična sam prema tim izgubljenim snovima, kao prema abortiranim rođenjima. Bića koja su mogla biti naša čeda, ali smo ih ugušili prijevremeno, ili vremenom, zavisno iz kog ugla posmatramo stvari. Ja mijenjam uglove. Nekada mogu biti na dva tri mjesta u isto vrijeme. Nosim uglove sa sobom. Postajem uglasta. Krug pun uglova.

Jedan sasvim mali dio snova pamtimo zato što smo ih odmah zapisali. Ispričani snovi su zapamćeni snovi. Znaci na putu. Kamenčići bačeni za sobom. Ako se izgubimo u zaboravu, imamo podšetnik, slijedićemo bačene kamenčiće, i naći ćemo put. Poslije, sa njima možemo da radimo šta hoćemo: da ih čuvamo za sebe kao lični dnevnik, da ih objavimo, da ih damo drugima na čitanje, da im promijenimo identitet, da od snova pravimo fikciju, prepričamo radi terapije, da ih uređujemo kao da su književni tekst.

Takvi snovi su spasitelji, nešto kao odlaganje presude, defokusiranje od smrti, produžavanje života, dobijanje prilike

da se izbavimo, da budemo amnestirani, ulog za pomilovanje. Oni nas podsećaju da pošto smo rođeni, možemo biti podložni zloupotrebi, da svaka instanca može da se pretvori u neku „višu“ instancu i da nas osuđuje, kažnjava, muči. Pričajući snove kao izmišljotine, ili izmišljotine kao snove, – ko već bilježi razliku među njima! – dobijamo vrijeme da se iskupimo, da se sačuvamo, da se spasimo, da se preobrazimo, da promijenimo ravan postojanja, da se popnemo jedan stepenik više.

Neki snovi su čisto zadovoljstvo, naprosto uživamo da ih se sećamo, da ih ponavljamo, da postanu ritual, da ne služe ničemu drugom osim da budu Tačka kojom podupiremo svijest, iz koje polazimo da bi dospjeli u stanje meditacije ili ekstaze.

Neki se snovi ponavljaju i protiv naše volje, oni imaju svoju volju da budu, da opominju, pa postaju neizbježni. Oni nas podsećaju da sanjamo slično kao i drugi, da koliko god da smo različiti, dijelimo iste stvari sa drugim ljudima, da smo mi čovječanstvo. To su zajednički snovi, klišeji, jedan vid opštih mjesta koja doživljavamo svi na svoj način: letimo kao ptice, padamo kao anđeli, strmoglavljujemo se u bezdan kao žrtve, drhtimo od straha kao đeca, paraliziramo se, nijemimo i gubimo moć govora, gubimo glavu, bježimo pred nekim monstrumom, mučimo se da bi se popeli na neku visinu ili da pređemo neku provaliju, kasnimo na neki čas, neko predavanje, kasnimo na zadnji voz, hvatamo se za slamku dok se davimo, spuštamo se u mračne podrum, suočavamo se sa podzemljem, otkopavamo neko skriveno blago, razgovaramo sa životinjama, postajemo dijete, komuniciramo sa mrtvima, umiremo u snu, ah umiremo više puta.

A ako više puta umiremo, znači li to da više puta i živimo? Što nam kazuje san? Podseća nas na naša nekadašnja ovaploćenja? Priprema nas za narednu inkarnaciju?

Za vrijeme jedne takve pripreme, kada sam se nalazila na raspeću između dva života, pisala sam ovu svoju knjigu –

noćnik, svjesna da ću je jednog dana čitati kao da je tuđa. Možda ću videti u njoj nešto što nijesam videla dok sam je pisala. Možda ću sebe upoznati na način na koji to ne bih mogla bez nje. Ni ja ne znam više će počinje san, će završava, će je počeo ovaj život, će je završio. Šećanje je jedna ogromna misterija. Ređaš kockice i vidiš da ti mnoge nedostaju da bi dobio cjelinu, da ti je cjelina nedostupna, pa ipak nastavljaš da slažeš. Osećaš, slažući, da je moguće da fiktivno popuniš prazna mjesta i da zamisliš cjelinu. Ima li išta bolje od toga? Šta više od toga?

Bili smo misao i opet ćemo biti. Pa hajde da se zamislimo, da zamišljamo! San je uobrazilja, šećanje je uobrazilja, pisanje uobrazilje je već slaganje kockica. Igranje kockicama, kockanje sa Svevišnjim, odlaganje poraza, priprema za poraz. Nijesam ja ta koja određuje pravila igre.

Pričam, znači da sanjam. Sanjam, znači da postojim. Nije bitno u kojem životu. San je drama obrnutih, pritajenih i poetskih projekcija, sklop hermetičkih događaja, pa se može sanjati u nekoliko činova i više scena. Ne možete ga tumačiti iz pozicije osakaćenog „zdravog razuma“.

Neko jerekao „Život je san“. Ja velim: „San je život“.

Zato, pređimo na snove.

Srdačno Vaša K. Č.

Vrijeme je živi đavo. Treba da održim predavanje studentima, ali i za širu javnost, na temu poezija i slika. Zapravo, poezija i fotografija. To je moja tema, ponavljam u sebi, sa osećajem uživanja. Uzela sam fasciklu sa predavanjem, dobro sam se pripremila za taj dan, ponijela više fotografija, nekoliko odabranih pjesama svjetske poezije, ali ni jednu knjigu make-donskog pjesnika, pa me to poče brinuti. Uvijek se nađe nešto za brigu, da čovjek ne bude miran. Pođoh do jedne biblioteke, ali čas je već trebalo da počne, nije bilo vremena. Vrijeme iščeznu,

vremena ni za lijek. A upravo u takvim trenucima najviše ošjećate da vrijeme postoji. Kada ga nema. Kada ga nema dovoljno ili prolazi prebrzo. Hronos grize. Grize savjest i liči njemu, Hronosu, bogu vremena. Hromo, krivo, kljasto, ali lakomo. Vrijeme je kada jedeš samog sebe. Kada grickaš samog sebe.

Ponovo te obuzima mučni ošćaj da je vrijeme prokockano. Da si nešto pogriješila. Sama sebi se obraćaš i okrećeš prošlost kao oklagiju. Sadašnjost ti steže grlo kao aronija. Kao nezrela rajska jabuka. Samo sadašnjost postoji, kažu filozofi, ali si ti kao amputiran bez šććanja, bilo da se šććaš nekih prošlih stvari ili nekih budućih i izmišljenih. Vrijeme je mašta. Lišena šććanja, lišena mirisa i ukusa, pogleda i zvuka, dodira i poriva, i meditacije su ti dovedene u pitanje. Nijesi prazna tabla. Ne poćinješ od nule, slušam samu sebe. I Bog je tvoja prošlost, tvoje šććanje. Tvoja prića. Vrijeme je prića. Preprićaj vrijeme. Vrijeme, preprićaj se. Kaži se! Pokaži se, dođi ovamo, približi se! Ako sam isuvuiše blizu nećeš me videti, veliko sam, kaže Vrijeme, odnekud, iza neke scene. Vrijeme je zavjesa koja se spušta i diže. Haba se od velike upotrebe. Umorno vrijeme. Treba mu mala pauza. Da ga ostavimo na miru. Dosta je bilo predstava. Hajde doma. Ali meni je u tom trenutku dom misaona imenica. Meni je dom predavaonica. Dom mi je tamo đe radim. Zakuni se domom, podsmijeva mi se služiteljka Kronova. Ili bi Hron. Hronićno sam preseljena. Jesam. Hronopata. Stradam od vremena, vremenom, za vrijeme, s vremena na vrijeme...

Nedostje još da počnem da mislim da sam bezvremena. Nemaš vremena za marginalije, efemerne, slučajne stvari, sitnice, a one su navalile na tebe kao da padaju sa visine. Pod pritiskom sam, uznemirena što u biblioteci nema knjige Šopova i Koneskog, nema Anta, Rendžova nema, biblioteka je ispražnjena, siromašna, opustošena (Zašto demokratiji odgovara ova devastacija?), dajte mi bilo šta, u krajnjoj liniji, kažem bibliotekaru, samo da je makedonsko. Inaće, neke pjesme znam I napamet, pa

ću ih rekonstruisati, ali nije to –to. “Ne držimo na make-doskom“, odbrusi mi bibliotekar. Ama šta držite? Pitam, ojađena, nije mi pravo, krivo mi je (Da li sam u Makedoniji? Čija je ovo država? Ako je ovo demokratija, hvala, meni više odgovara monarhija!, vrim). Uzdržavam se jer me čeka predavanje, posao je posao.

Ulazim u predavaonicu sa jednom antologijom. I jeste, i nije antologija makedonske poezije. Nešto je izmiješano, neka konfuzija je učinjena sa makedonskim imenom, pa u antologiji ima svega i svačega. Više se ne zna, što je makedonsko, a šta nije, kažem sebi, bolno, kao da me dodiruje prst promašenog vremena. Riječi i imena ostaju, mijenja se njihovo značenje. Stvarnost se promijeni dok trepneš!

Osećaj da mi nešto nedostaje, ne da mi mira. Nespokojna, govorim o poeziji, o likovnosti unutar i na pjesmama, o poetskom na fotografijama. I dok govorim, čini mi se kao da snimam neke scene, kao da snimam fotografije. U isto vrijeme sam i pjesnikinja i fotografkinja. Uživam u pravljenju Slika, tada se odljepljujem od vremena, naprosto ne razmišljam da li postoji ili ne postoji, da li je Makedoniji odbrojano vrijeme ili nije. Ne misli negativno, ne sluti. Ja ne mislim, ali izgleda da neko misli.

Da li vrijeme postoji u najčistijem obliku kada na njega ne mislimo? Vrijeme je na početku, ne riječ. Vrijeme je potrebno da nastane priča. Priča.

Ćeram daleko od sebe osećaj zarobljenosti, osećaj da mi je ugrožena suštastvenost, osećaj da nijesam slobodna koliko bih htjela da budem. Osećaj da nijesam slobodna koliko bih htjela da budem. Osećaj, osećaj, osećaj. Oslobodi se osećaja. Oni te vezuju. Čine te neslobodnijom nego što jesi. Pozivaju te na ravnodušnost. Gledaj pred sobom. Gledaj svoj posao. Ne budi toliko zamišljen. Zašto si, opet, toliko zabrinut? Uistinu, odakle ova moja prokleta neravnodušnost prema kolektivnom vremenu? Urođena kod mene, odrođena kod drugih! Niko nije kriv!

Ulazim u salu za predavanja, studenti su već došli, čekaju, neki diplomirani, neki ne. U jednom uglu šedi moja Majka, čeka da me dočeka. Ajde sada ne misli na prošlost, da te vidim! Ajde zaboravi što te čeka! Ovaj Hron je zaita đavolast. Živi Đavo. Sinu mi: vrijeme je živi đavo. Svuda je đe ga ne očekuješ. Paralelni svijet. Bipolaran.

Studenti su mi puštili klasičnu muziku, oni znaju šta volim, lijepa je muzika, što tiša, toliko ljepša, produhovljene stvari nijesu bučne, molim vas da ne bude toliko glasna muzika, kažem im, inače mi muzika i ne treba kada držim predavanje, ugasite radio, molim vas, svedite ton na podnošljivi minimum, volim tišinu, želim da se posvetim predavanju, besjeda traži kompletnu posvećenost, bez ostatka, makar i muzika bila taj ostatak. Ja pišem kada pričam, zato mi je potrebna tišina, da čujem zvuk riječi, da proniknem u sazvučja stihova, da slijedim nijanse značenja. Molim vas.

Muzika tišine. Tišina muzike. Tišina. Utišanost. I kada naređujem molim. Tačnije, i kada molim, naređujem. Tako sebe optužujem. Na moje je mjesto seo neki student, da hvata bilješke sa predavanja. Ja ću govoriti stojeći, hodajući, u pokretu, nema problema.

Dugo sam odlagala predavanje. Čas je prolazio, ja nikako da započnem. Konačno, počeh da predajem. I to je trajalo. To traje, traje...

San se odužio. Planinske serpentine, strme, samo se nebo vidi pred očima, šta te čeka ispred ne znaš, a čini se da te bezdan očekuje sa druge strane. Vozim tako strmim I tijesnim putem bez gledanja u stranu, jer ako gledam, uplašiću se. Drži se puta, kaže mi moj glas, kao da ideš kroz maglu. Naviru mi suze. Čudne suze, bezglasne. Kao kada vozim kroz gustu maglu. Vozim I plačem, moram izaći iz magle.

Majki ne smeta što me čeka. Pričekaće me ona. Nema mjesta nespokoju. Najprije predavanje, poslije ćemo ići kući. Kada sam

završila sa časom, rekoh joj, nenadano, “vrijeme je da idemo na selo”. Vrijeme je živi đavo. Koje selo, upita Majka? Koje ti želiš, odgovorih joj. Može i Papradište. Očevo selo. Može i Podles. Majkino selo. Tvoje selo. Ja ga nijesam videla, pa ga se ne mogu šećati.

– „Kako na nebu, tako na zemlji“, kaže Majka. Zamisli selo kako znaš, potom se malo pokreni i stići ćeš do Podlesa. Preko puta Stobija. Ispod Klepe. S one strane Zr Pope. Tipično staro makedonsko selo. Opustošeno. Nema ljudi. Malo je ljudi ostalo na svijetu. Kuće trošne. Kućarice, ne kućerine, kao nekada. Ali ti produžavaš da se krećeš. I osetićeš, kroz selo piri neprestano neki tih vjetar, ljubavni.

– Kakva je to ljubav, Majko? Pa ljubav, kćeri.

– Na ovom svijetu ima ljubavi, i ljubavi. Nije samo svijet bipolaran, i zemlja nam je postala bipolarna, Majko, otkada nema Oca, otkada...

– „E, to je ona neopredijeljenost, prema životu, prema suštastvovanju, prema prirodi“, opisuje mi Majka ono što mi je teško da shvatim, u ovom previše opredijeljenom svijetu po svim osnovama: partijskim, finansijskim, jezičnim, kulturnim, moralnim...

Majka je izgleda ne shvata da sam ja zaboravila što je to harmonija. Sklad. Uklopljenost u svijet. Sjedinjenost, jednost, neotuđenost. Ali, nema razloga da je opterećujem mojim sumnjama. Naprotiv, treba da utješim moju Majku. Vrijeme je živi đavo. Majka je doživjela neki veliki gubitak. Neka žalost je u pitanju. Jezik nije dostatan da iskaže tu žalost i da se smiri. Pa ni jezik više nije što je nekada bio. I on nam je otuđen, kao da se ne nalazi kući, kao da opstaje u tuđoj kući, među strancima. A, to li je , rekoh. Kako nijesam odmah primijetila da češće ćuti, nego što govori. Kaže li nešto,automatski će biti prevedeno na nečitak jezik, strano pismo. Ispremetana značenja. Haos. Smišljen, predviđen. Umjesto klasičnog rata. Đavolski posao, đavo da ga nosi!

Izlazim napolje, po navici tražim moja kola, ali nema kola, neko mi ih je ukrao , pred kućom, na spavanju. Svako javno kazivanje istine puno me košta, mislim u sebi, ali ćutim. Kako sam išla ne znam (znanje je šećanje, a ja se ne šećam, doživljavam privremenu amneziju), ali sam se nekako dovukla do kuće, uzeh najneophodnije i, krećem sa Majkom. Naumile smo da idemo na selo i, evo, idemo.

Putem, jedan čovjek svira nekoliko gudačkih instrumenata, mijenja ih jedan po jedan. Instrumente. Gudi. Meni se diže adrenalin. Muzika će me uzbuditi, neću moći da se smirim, rekoh sebi. Ljepoto, ti me uznemiravaš. Ali, kako drugačije? Kako bez tebe?

Na selo stižemo relativno brzo. Kuća, krhka kao češka smrča, kao maslačak, mirišljava kao makedonska divlja rukola, kao kiseljak, koliko i da je sređuješ, nemoguće je da izgleda uredno. Prepunila se nagomilanim i nepotrebnim stvarima. Odavno niko nije pravio izbor. Što je dospjelo, ostalo je. Višak šećanja. Ne živi se sa tim viškom. Vrijeme ima rokove. Ima stvari koje se kvare, trule, treba da se izbace.

Čeka me Veeeeeliko čišćenje. Pripremam se da očistim kuću od viškova, ali Majka, kao i uvijek, ljuti se i zabranjuje da bačim stare stvari. Ona čuva sve. Trebalo – ne trebalo. Da se nađe. Kao das mo upokojeni, mrtvi. A nikada nam ne trebaju. Odvajajući natrpane stvari, shvatam da ima toliko mnogo predmeta, toliko otpada, uistinu otpada, da nije rješenje kupovina novog plakara. Naprosto treba ne samo da očistim kuću, treba da srušim tu kuću i da izgradim sasvim novu. Kuću po svim propisima. Vrijeme je za novu kuću. Neke ruševine nije vrijedno rekonstruisati.

Poezije nema bez ritma. Niti slike bez muzike. Muzikalna. Pulsirajuća. Kao što mi ubrzava puls, tako počinjem da pjevušim.

Vrijeme je živi đavo.

Idem kući, u kuću mojih roditelja, nazad u djetinjstvo kojeg nema, ostao je scenski prostor i želja da se odigra još jednom predstava koja više nije na repertoaru. Vraćam se odnekud, ne znam odakle, važno je da se vraćam tamo đe mi je bilo lijepo, pa me obuzima ošeačaj da dolazim od nekud đe mi nije bilo baš lijepo. Razlozi nijesu bitni.

Kuća nije zatvorena, vrata nijesu zaključana, nijesu blindirana, nijesu zapečaćena, ali se teško otvaraju. Jer se rijetko otvaraju. Ulaz je Slobodan. Ima dva ulaza, prednji i zadnji ulaz.

Nekada davno, nijesmo zaključavali ni danju ni noću, a sada pak, sada su druga vremena. Ko ne zna šta su lijepa vremena, loša prihvata normalnije, misli tako treba da bude. Ali, ko zna, teško njemu!

Kuća je prazna. Ispražnjena, Ono što je nekada bilo puno, sada više nije.

Nema Majke. Otac odavno nije tu, sve je propalo i zapušteno. Otvaram sobe, ne vidim nikoga, ne nalazim nikoga, zjapi šturo, šturost, šupljivost, hvata me nelagoda. Što tu tražim?

No, kada sam mislila da odem, iskrsava niotkud Majka I približava mi se. Mislim dugo, sišavši dolje na ulaz, u hodniku, kod unutrašnjih stepenica nekada prekrivenih limunima, kaktusima, oleandrima i cvijećem, u predsoblju, kako da postupim, što da uradim. Uistinu, što da radim u tom odškrinutom svijetu, donjem, na pragu podruma, kod ogledala. Podruma, u koji tone naš dom, soba, mi. Stojim na izvjesnom rastojanju. Majka je ušla, i ona stoji, na pragu. Pristupam joj pažljivo i privlačim sebi da bih je zagrlila. A ona, kao da se stidi, skreće pogled u stranu, nešto joj pritiska dušu, priprema riječi, suvo joj je grlo, htjede nešto da kaže, pa se predomisli.

Opet nešto krije, taji. Sve u nešto sumnja, ili možda mi ne vjeruje, ne mogu da tvrdim, samo pretpostavljam. I sama ne vjerujem u ono što se odigrava, svejedno u kojem svijetu, taj

susret nije susret, ja nijesam ja, a Majka? Majka je Majka. Objе znamo da nešto nije u redu, da Majka nije baš živa kao što izgleda, ali šta ja radim u ovom njezinom svijetu? Što ja to tražim kod Majke? Od kada je to njen svijet postao moj?

Upitah je šta joj treba, zabrinuta je, govori pogledom, bira riječi, nikako da ih odabere, želi nečega da me poštedi, ali na kraju ne izdržava.

Treba mi ogrijev, kaže mi Majka. Greota sam. Došla je hladnoća, već je zima, ali je skupo, nemam dovoljno, ne umijem stvoriti više.

Govori tako Majka, zabrinuta i posramljena u isto vrijeme I saginje se ka zemlji, kao da sakuplja drva, neke grančice, ljuskice, ćepanice, šibice. Ali nema ognja, barem da liči na oganj. Da podšeti da postoji.

Majka nema ono što joj treba da bi preživjela zimu, da bi se ugrijala. Ide svijetom I traži ogrijev. A zima je, duga studena zima. Počeh i ja, u snu, da treperim od studeni i straha. Od straha i trepeta.

Dokle smo dospjeli, Majko, kažem joj, ali toliko tiho, da me niko ne čuje, ni ona. Ne želim da je šekiram.

Ja ću ti kupiti ogrijev, kažem Majci, kaži koliko treba? Ogrijeva ili para? Je li dovoljno 200 eura?

O, ne, kaže Majka, malo je to.

Pa onda, koliko treba, kaži, možda 700, možda više?

Majka nešto preračunava, računa, dugo presabira sama sa sobom, kao da joj se računica ne slaže, pa ostaje bez odgovora. Nema odgovora Majka, nemam ni ja. Pitam:

– Koliko košta jedan metar drva? Ti kaži otprilike koliko ti je metara drva potrebno da se ugriješ, i ja ću odmah izračunati koliko će koštati.

Ali, Majka ne može tek tako da procijeni koliko joj je drva potrebno. I ne radi se samo o njoj, nego i o kući. I ne radi se samo o drvima. Njoj treba još i ugalj, insistira na tome da se

kupi ugalj, žar traje duže kaže, i da ga gledam i da me grije (meni se u glavi stvara slika žara i njegove vreline, kao da sam provela dugu meditaciju). Kao da je u pitanju život, spašavanje, tako snažno se bori za ugalj. Možda želi da joj nabavim ugalj, crni ugalj za crne dane, i to nije isključeno, mislim zamišljena, bez riječi, ostadoh bez riječi, dok se vazduh u sobi zagrijavao. Postade toplo u snu, neđe je potpaljeno neko ognjište. Domaće ognjište. Kuća ima dimnjak. Kuća bez dimnjaka nije Dom.

Neki čudan ogrijev se Majki mota po glavi, možda ona nije svjesna, možda san produžava, uglavnom ja se ne mogu osloboditi osećaja da svijet oko mene postaje hladniji i hladniji. Kada zahlađi sa svih strana, studen ti ulazi u kosti. Kako ćemo razlikovati što je vrijeme ako nema nevremena, prolijeće mi jedna misao.

Neki mi glas suflira, iza zavjesa sna, s one strane scene žena traži žar, uuh, komade živog žara, ali kao da se oseća pepeo, pa se sufler povlači, scena se zamračuje.

Možda je došlo do malog nerazumijevanja, ja ne razumijem najbolje stvari u času kada sam potresena, treba mi vremena da izađem na kraj sa osećajima, ali jasno je kao bijeli dan da želim ugoditi Majci. Ona, kao da produžava sa preračunavanjem, piše nešto sva zanesena nad nekim papirom, radiće neki rebalans, veliki proračun za veliku zimu, pa i zima je vrijeme, ali ne obično, zima je skupo vrijeme, ne može svako da je preživi, čovjek mora na sve da misli. Tako je, ali Majka ne vidi sada nikoga, ne vidi ni mene, samo piše, odsutna, prenesena u neko drugo vrijeme, u neki drugi svijet, cio roman ispisa, htjela bi da ga pročitam, ali vid mi slabi, ne vidim dobro, ne isčitavam brzo, imam potrebu za vremenom, teško dobijam ono što hoću, a odbijam žurbu.

Ne tražim krivicu ni krivca, u snu se lako oslijepi, uhvati te na spavanju.

Prođe neko vrijeme, Majka prestade sa pisanjem, umorna od pravljenja računice, sita prazne priče, pa me pogleda pravo u

oči. Ništa mi ne reče, samo osetih da joj je lakše što sam joj obećala da ću joj pomoći. Jedno obećanje, jedan vijek. Tada se ona raznježi i poče da mi se žali, da mi se povjerava. Šta joj bi, sada? Je li ovo san ili seansa? Nijesam navikla na takve intimne ispovijesti. Kod nas u kući, uvijek su se prećutkivale tajne.

Ne znam da li iz Majke progovori dijete ili starost, uglavnom ona poče da ređa: da je niko nije pošetio, da nema drugih, da su je zaboravili, ne kaže, ćerke, ne kaže, deca, ni čeda, ni koje je rodila, ne pominje nikoga poimenice, ali ja znam, mislim da se podrazumijeva, mnogo stvari se podrazumijeva iza riječi. Iza sna.

Pitanje glasi “šta sanjaju riječi”, tačnije “šta pričaju snovi”? I da li ćemo se šetiti toga u pravom času. Ne pamte se snovi tako lako. Neki ljudi ih se uopšte ne šeaćaju, neki ih brzo zaboravljaju, neki ih odbijaju iz svijesti, tobože ih nikada nijesu sanjali. Pa ne igraju skvoš, bogati!

Zbunjeni mnogim aluzijama, Majka i ja ulazimo u sobu u prizemlju, ne šeaćam se od kada je nijesam koristila za nešto drugo osim kao ostavu, ali Majka, e to je druga priča. Čim smo ušli i primijetili prostrani krevet, pravo, desno, prekoputa prozora (suprotno dnevnoj svjetlosti), zapazismo da je na krevetu jorgan uvijen u bijeli čaršav, kao da je spakovan zbog rijetke upotrebe. Majka veoma posvećeno i predano poče da vadi čaršav (takoreći prišiven za jorgan). Posteljina treba redovno da se pere, reča Majka, izgleda je neko drugi spavao u postelji (znači, ne Ona i ne Ja), ne mislimo mi ko je, to je za nama, važno nam je da se sredi krevet. Sada i ovđe.

Šedosmo jedna do druge i počesmo da paramo konce, konac po konac, para ona, param ja, ko ih zaši tako čvrsto, čaršav i pokrivač. Bože, pa ovo nije u redu, ovđe nijesu čista posla (u pitanju je neka ujdurma), mislim u sebi, ali ćutim i kidam konce, prilično zategnuti i žilavi, sa mukom kidam konac po konac, dugi su bogami, ovi beskonačni konci. Ipak nekako uspijevam da izađem na kraj sa tom beskonačnošću, vučem i skidam

konac, ima nešto starinsko i melanholično u tom paranju, nešto koje kao da se provlači ovđe i sada iz nekog drugog vremena, nešto čemu ne prepoznajem smisao, ali uporno vjerujem da ima smisao. Paraj, rasparaj, paraj, rasparaj, par, raspar, par, raspar, par, raspar...

Tek što završismo sa paranjem, pojavi se jedan Mladić koji šćede da popije naše rakije (domaće, ali dobre) koju sam držala u ruci, u jednoj (ne baš velikoj) flaši.

„Ali to je rakija, nije za đecu“, kažem Momku koji me pogleda sa čuđenjem. U rukama imam eliksir, „vodu života“ (kao što kažu Francuzi), u njoj ima propolisa, pečena je u kazanima obloženim medom, znači zdrava je, može od nje popiti mladić (ipak je rakija, a on je premlad da pije alkohol). Dajem mladom Muškarcu da popije dva-tri gutljaja, jedan po jedan, sa pauzama (plašim se da će mi Majka prigovarati, pa ga ćutke poslužujem). Dajem mladiću rakiju za srećan put, pratim ga neđe daleko, na dugo, pa ako ide, neka ide valjano, da mu krene posao, škola, učenje. Mladić pođe, a u pogledu mu vidjeh žed, poželjeh još, godilo mu piće, i usnama I duši. Nekada je i malo mnogo.

(„Jednom ka nijednom“, kažu, ali može se reći da je „jednom za čitav život“, ne treba dva puta za neke stvari).

Poželjeh barem jednom da budem na pravom mjestu u pravo vrijeme, jednom zauvijek, jednom i odjednom, žedna sam, žed me budi iz sna, tražim običnu vodu, kao da tražim vodu kap po kap, tamjanom osvještanu vodicu, onu od koje se otpije ležeći, na vrhu jezika, koliko da se stigne do stomaka, do ošćećaja da postojiš, prirodno, neizvještaćeno, normalno. Jes. Ja.

Pa, u tome je štos, jezikom stići do suštine (suštastvovanja).

Jezik je alhemija, i na javi, i u snu!

Vraćamo se kući, ja i Majka. Ona jedva doćeka da otključa kuću I uđe unutra. Ima tremu. Bila je dugo odsutna, pa joj nije svejedno. Ne smijem da je pitam đe je bila, jer će me prešćeći

pogledom, a sad-zasad i ne moram da znam, imam više nego dovoljno rezova od oštrih pogleda, ne treba mi još jedan.

Majka traži ključeve da bi ušla u kuću. Čini kao što je i ranije činila, u životu. Uvijek je počinjala sa jednim ključem. Nije imala svežanj kao mi, danas. Nije, nosila je sa sobom eventualno jedan jedini ključ. Tek da uđe u kuću. No najčešće je i njega skrivala neđe pred ulazom, ispod neke od saksija sa cvijećem. Kod olijandera i limunova koje smo imali i koji su nas podsećali dokle se proteže mediteranski basen prirodno, a ne politički. Potom Majka započinjaše cijelu jednu detektivsku scenu traženja ključeva i otvaranja vrata. Znači, uzela bi jedan ključ, pa bi otvorila vrata jedne sobe, potom bi našla neki drugi ključ, uzela ga i otvorila naredna vrata, druge sobe. Poslije bi tamo našla, ispod miljea na nekom stočiću, neki treći ključ, uzela ga i pošla da otvori neka treće vrata. U trećoj sobi je krila ključ od četvrtke. U četvrtoj od pete. Neko bi pomislio, profesionalka za otključavanje. Velike kuće je uvijek imala naša Majka. Kuće čiji je broj soba neizvjestan, i stalno se mijenja. Nekada više, nekada manje. Sam Bog zna zašto.

Velika Majka, velika kuća.

Tako je Majka otvarala sve sobe, otključavala sva vrata, sve unutrašnje enklave, dok smo je mi zbunjeno i frustrirano posmatrali. Mi, đeca. Ja, dijete moje majke. Dijete koje sanja. Majkina ćerka. Majka je imala urođenu, prirodnu vještinu da sačuva rezervne ključeve, da ih sakrije i da pamti koji je za koja vrata. Nije nosila svežanj ključeva sa sobom, da joj prave smetnju, kao što radim ja, već samo ključeve od glavnog ulaza. Potom je slijedio ritual otključavanja. (Neke lekcije ne možemo naučiti. Nijesmo svi stvoreni za obred.)

Nakon nekog vremena, ne toliko nervozno, pitam Majku kako ključeve tek-tako može da drži po kući, posvuda, nema sobe bez ključa. I, pitam, kako se uopšte snalazi u toliko soba, ulaza i ključeva? Majka nije raspoložena da mi nadugo i naširoko daje

odgovore. Širom otvorenih očiju gledaj, kaže mi očima, a meni dođe da zažmurim, toliko se nemoćno ošjećam pred vještinom pamćenja i snalaženja. Znam da samo Majka zna kako se otključava zaključano. Ona ima razvijenu metodu: sa skrivanjem unutrašnjih ključeva, svaki u drugu sobu, drugi sto, drugu fijoku, kao da ima uspostavljenu neku savršenu hijerarhiju ključaonica, soba I skrovitih mjesta za čuvanje, hijerarhije serijskih otključavanja i zaključavanja. Ulaz-izlaz, uđi, izađi. Sakrij, otkrij. Uzmi, preuzmi.

Majka mi ne odgovori direktno, jednostavno uze skriveni ključ i pođe da sa njim dešifruje jednu masivnu, glomaznu, sofisticiranu bravu. Očigledno se teško snalazi u novom sistemu, ali imaše jasnu viziju da će riješiti problem i, nakon kraćeg vremena, sa znanjem ili bez znanja, otključavaše i najtežu bravu. Lično ona.

Ko smije da se miješa Majki? Prvi put je videh da stoji duže nego što treba, ne toliko jer ne može, već koliko odlaže da otključa. Tiho joj se približih, ostavljala je utisak slijepe osobe koja ne vidi đe je tačno u prostoru. To mi brzo zapade za oko, jer i ja imam problem sa vidom, pa joj uzeh ključ iz ruku, i otključah vrata.

Ošetih da me drži za ruku, neđe kod lakta. I tada mi pade na pamet. Sinu mi! Pametna je ona, namjerno je napravila scenu da ne može otključati bravu, sačekala je da ja dođem i da ja učinim ono što je trebalo da uradim upravo ja, a ne ona. Iskustvo će te naučiti, kao da je htjela da mi kaže. Moraš lično da probaš, te ključ, te ključaonicu.

Opet ispadoh dijete. Nijesam za pozorište. Dođavola, nema vidljive razlike između uvjerljivih i neuvjerljivih postupaka.

Ostadoh sa ključem u rukama.

Ja, moja Majka. Majka je došla kod mene kući, u Skoplje. Došla je podmlađena, prava kao puška, na nogama, obučena u

ljetnju haljinu sa kratkim rukavima, raspoložena za veliko spremanje.

Uzela da istrese sve pokrivače, ide na terasu, pa napolje u dvorište, dolje u vrt. Ja iznenađena, čak pomalo i uplašena što se kreće sasvim sama, bez pomoći, kažem joj da pazi, da hoda polako, nudim joj pomoć, da se brinem o njoj, da joj se nađem pri ruci.

Zamisli, da odbije, kažem sama sebi! Sve češće pričam sama sa sobom, sama sebi. U sebi i na glas. Samogovor. Sami govor.

Sa druge strane, ne bih željela da je povrijedim, da je zbunim, niti da je prekidam u poslu, neka radi što je naumila, neka malo uživa. Vodim računa o njenom raspoloženju. Ne želim da ga pokvarim. Oseća se nešto lijepo u vazduhu, kao da je nada dolećela u sobu.

Govorim sestrama da je Majka, za veliko čudo, ustala iz kreveta i ozdravila.

Što znači njega, komentarišem, njega ima moć da nas vrati u život i da nam ga vrati. Čudo je u ljubavi koju smo joj pružili, ubjeđujem ih, a moje sestre se gledaju bez riječi, kao da im je neprijatno.

Ali nikada nijesam imala priliku da se duže vrijeme opuštim. Samo što pomislim da prilegnem, samo što se ošetim zadovoljnija sobom ili zbog nečeg što mi se dogodilo, nešto što se prosto odigralo, situacija se odmah okreće naopako i vraća se tenzija.

Kada su se stvari promijenile ne znam, samo bilježim da se moje sestre čude što ne znam da je u međuvremenu, ipak, Majka legla u krevet sa visokom temperaturom, oko 38, 3 stepena. Temperatura joj i dalje raste. Majka gori. U plamenu je Majka. Država i Majka su u plamenu.

Idem u sobu u kojoj Majka leži i pitam je da li možda želi jabuku, izrendaću joj jednu nakiselu jabuku, da bi je mogla lakše jesti, preliću je medom, da je osvježi.

Da, kaže ona, da, mnogo bi htjela jednu jabuku, sa tom temperaturom uistinu će joj prijati, jabuka će je vratiti u život.

Čim joj je temperatura pala, evo je Majka ponovo stala na noge, orna za pješaćenje. Naumila je neđe da ide I kreće. Penje se Majka nekim strmim stepenicama, prilično uzanim, teškim za penjanje. Ide brže od drugih, prva je na putu koji dušu oduzima, kao da je željna da joj neko ponovo uzme dušu. Mirne duše. Tako mi se čini, kasnije, kada razmišljam o njoj. Bilježim da hoda bosa, Majka nema cipele na nogama, ko zna zašto je bosa, žao mi je, a pomalo se i smijem, zaista je tragikomična moja Majka. Pričekaj, kažem joj, daću ti moje cipele, udobne su, čista koža, ručni rad, niska obuća, za hodanje, nije paradna, samo da ti odgovara broj, mislim veličina, da te ne stežu, da ne dobiješ žuljeve.

Izuvam cipele i dajem joj ih (još uvijek su nove, kažem sebi zadovoljno), usredsređena samo na to da li će uspjeti da ih obuče, da ih stavi na sebe. I oopa, eto Majke, uspijeva da obuče nove cipele, stoje joj knap, savršeno, kao da su za nju pravljene, pa ni pet ni šest, ni hvala ni izvoli, odmah produžava da se penje naviše, ka vrhu stepeništa.

Na vrhu je podignuta jedna mala kuća (takoreći kućica, govori mi unutrašnji glas), u suštini više nalikuje prostranoj sobi, postavljena kao da je osmatračnica, kao svevideće, pantokratorsko oko, iako je, ako ćemo pravo, soba sasvim zatvorena, bez prozora, ima samo jedna vrata iz pravca stepeništa, ništa drugo. Ni ulaz ni izlaz. A, ipak, panoptikum.

Ako je to parabola vrha, tada je vrh tegoban. Biti na vrhu nije privilegija.

Majka ulazi prva, ja za njom. Tamo je cijela porodica, obje sestre, tetke, ima i drugih ljudi. Stajem na ulazu I primjećujem, u dnu sobe, neka nepoznata Žena izlazi iz mraka i češlja se, doćeruje, važno joj je da dobro izgleda pred drugima. Obučena je u žutu boju sunca. Boja grije kao što žena treba da grije, kao onaj dio plamena koji je pri kraju, ne u samom središtu ognja.

Ja volim boje ognja, od crnog i krvavo crvenog, do sivo bijelog, osvijetljenog sjajem i bezbojno. Sve je u nijansama.

Mojima kažem „ova Žena mi liči na Majku“.

Neka me groznica muči u snu, zato što primjećujem da soba nije za žive ljude, kao da nikada niko živ u nju nije ušao, toliko je mračna, hladna, bez životne topline, bez traga života, ništa od svakodnevnih stvari, pa se zato sa pravom može reći da je ružna ta soba na vrhu stepeništa.

Izričito naglašavam, glasno, da me svi čuju, “odbijam da ostanem u ovoj mračnoj I hladnoj sobi”, prokleta da je penjanje. Hoću odmah da idem odatle, želim da idemo svi.

Zapravo, više ne znam đe je Majka, izgubih je putem, soba uze žive ljude i ne vraća ih nazad, pa i ona Žena koja se doćerivala mi je sumnjiva, ona stalno uzima, ne vraća, nikoga do sada nije vratila, ona liči na svakoga i na nikoga, zavisno koga uzme toga dana, potom se opet prikriva u mraku i iz zasjede čeka da se neko od nas približi vratima.

Vučem svom silom ulazna vrata (tražim đavola), ne zato što imam snage, ali mi odnekud dolazi, neko mi je šalje, uspijevam da otvorim, da udahnem duboko i tresnem vrata u žurbi da izađem napolje.

Vrata uistinu tresnuše, olovna teška, i pritisnuše mi palac. Prave mi modricu. Masnicu. Ali ja dišem. Mirno. Modro. Mudro. Dugotrajno. Raščemo nekoliko mjeseci zajedno. Ma-mu-ma-me-mi, moram dolje, đe mi je mjesto.

Prvo da kupim nove cipele, da ne idem bosa putevima.

Zapravo, najprije da nađem.

„Tražićeš sama, ili će te tražiti?“, pita, ne bez podsmijeha, Majka.

Majka skače kao da nije na taman, tobože je dijete, skače po krevetu, krupna, teška, narasla, a krevet nikakav, samo što se nije raspao. Ima još jedan krevet u sobi, i taj je isto nikakav, sa

starim dušecima, lošim jastucima, cio u raspadanju. Od dva, nijedan. Ubrzo, prvom prilikom, kupiću nov, kao što treba, obećavam Majki. Majka prelazi da skače sa jednog na drugi krevet, skače u zanosu, u ekstazi, možda iz bijesa, neke je muke muče, ali ne govori, zaboravila je da bude iskrena.

Čujem skokove i budim se od njih, uznemirena, čini mi se da imam visok krvni pritisak, niko me ne čuje što govorim, o razumijevanju da i ne govorimo, svi žive u nekom svom svijetu, govore nepovezano, ne mogu da nađem logiku, danima tražim logiku, desetinama godina tražim logiku u stvarnosti, u razvoju događaja, ali je ne nalazim, i tako venem, kopnim kao snijeg, a u sebi vrim.

I Majki zamjeram, muka mi je da je gledam kako divlja (zar je i to Igra?), a ne radi ništa konkretno da bi našla rješenje. Situaciju treba prekinuti. Isuviše dugo traje opsada njene ličnosti. Strada joj psiha. Između dvije krajnosti postoji samo ambis, ništa drugo.

Bezvoljna si, kažem joj. Nemoguće je pri potpunom odsustvu volje promijeniti tok događaja. Ako želiš da život promijeniš radikalno, prihvati da ćeš mnogo stvari izgubiti, mnogo toga žrtvovati. Pomiri se. Počni da priželjkuješ promjenu. Nije mi jasno kako se toliko dugo može biti neoprediljen, neutralan, pasivan.

U nedostatku racionalnog objašnjenja, pomišljam na sve moguće uticaje. Omađijana je, pomišljam, ali kome reći, podsmijevaće mi se, ko danas smije da vjeruje u magiju, a šta je magija ako ne svjestan uticaj na postupke ljudi, na njihove odluke, na njihov život. Veoma često, negativan uticaj.

Nemoćna i iznemogla od trpljenja i razmišljanja, odlazim, napuštam sobu, neka ide dođavola, što bi rekli stari. Ni pakao, ni raj, naprosto daleko odavde, svuda, đe bilo, samo ne ovđe. Daleko, a blizu.

Majka čuva ključeve, drži ih u ruci, jedan je slomljen, drugi nije, drži ona kod sebe oba ključa, jedan je neophodan meni, njoj

nije, ali mi ga ne daje, pravi se da ne vidi i ne čuje, možda zato skače, da joj se ne ljutim, pravi se udarena. Zašto drugome ne dati ono što nama nije nužno, pitam se i odlučujem da je uvjerim argumentima, šarmom, malo slažem, zar nije pođetinjala, đetinjasta, infantilna?

Poslije dužeg vremena je ubijedih, ili mi se bar čini da sam je ubijedila. Majka odluči da mi da ključ, izađoh iz kuće i odmah se uputih ka kolima. Upalih ih i pođoh neđe. Ne sjećam se ni đe pođoh, ni đe sam željela da odem. Zar nije bilo riječi da izađem van kuće? Zar nije sve moguće, sve dopušteno. Zapahnu me slatki miris slobode, udahnuh duboko, I odahnuh.

Ključ mi vrati snagu. Moj ključ, moja sloboda.

Majka, opet Majka, preko majke, do majčinstva

Majka me mjesecima opsjeda. Dopuštam joj da me opsjeda. Opsada namećućih misli, šecanja i ošecaja. Po ko zna koji put vodim Majku na grob, jer ne može ići sama, ne kreće se, ne govori ništa, nije u formi.

Po ko zna koji put želim da je dovedem kod mene od moje sestre, na barem dva dana, ali moram da pređem jedan visok i strm brijeg, pa da se potom spušt看 dolje kod mene u kuću. Nema prilaska kraćim putem, prećicom.

Po ko zna koji put nemam nikakve pomoći. Stavljam na leđa Majku I ošecam koliko je teška, ali ćutim, idem naprijed I ošecam da tako mora biti, da se sada ne vrijedi buniti.

To je paradoks, kađem Majki, I jedva se držiš na nogama, i ne možeš opstati sama, a naumila si da odeš neđe daleko.

„Nije paradoks“, kađe ona, spokojno.

Prelazimo jednu prometnu ulicu, nema podzemnog prolaza, prelazimo đe stignemo. Na trotoaru ima mnogo svijeta, na kolovozu mnogo vozila. Dozvoljavam Majki da se osloni na mene, hvatam je ispod mišice da bi je odvela do kola, ali ne mogu da je drđim, postaje sve teđe i nepodnošljivije. Pokušavam

da uzmem neku letvu da mi posluži kao štap, da nađem neku željeznu cijev, nadajući se da ću tako moći da je pridržim i da će se ona, konačno, osloniti na nešto čvrsto. Ne na mene. Slama me veliki teret. Ne uspijevam, i u tom pokušaju, Majka samo što nije pala, ponovo se naprežem da bi je zadržala, iscrpljena od umora.

Tada odlučujem da se obratim nekome od nepoznatih ljudi oko mene. Ali kako i kome da se obratim, pomislih zatečena u bezizlaznoj situaciji. U trenu zavlada neka beskonačna neizvjesnost, neko savršeno dvoumljenje.

U posljednjem času, tačno na granici izdržljivosti, ugledah jednog simpatičnog mladića i uhvatih se za njegov pogled kao za jedini spas. Učini mi se da on razumije zašto ga gledam i šta od njega očekujem. Možda u toj pozi pogrbljene žene, pod teretom, izgledam očajno? Znam da je tako, jer kad sam mu rekla da mi treba pomoć, samo klimnu glavom u znak odobravanja I priđe.

I prije nego se oslobodih tereta, bi mi lakše. Zнала sam da ću ovog puta uspjati da odvedem Majku tamo đe joj je mjesto. Ne znam tačno đe je to mjesto, to uostalom I nije važno, važno je da stigne onamo đe treba da stigne.

Na kraju krajeva.

Otac donosi vodu u kantama i presipa je u kadi, u neke druge kante. Sipa-presipa Otac. Iz punog u puno. Prepune su govorim mu, ne treba više dolivati, ne muči se, osim toga, poplaviće mi stan. Opasno je. Pokušavam da spriječim katastrofu, gledam kako voda već preliva, kratko je vrijeme da se nešto preduzme, nesreća je brža od mene. Vještija.

Otac nastavlja da ide po vodu i da dolazi sa punim kantama, lavorima. Gleda me I nadgleda krišom, zabrinut, ne za poplavu, već za mene. Pa on želi namjerno da izazove poplavu, kažem sebi uspaničeno? A što ako je poplava jedino rješenje da me išćera iz te kuće zla?

Tihi Otac, tiha voda, tiha poplava.

Oko mene se mota moj Muž, kada bi trebalo da ga opišem, rekla bi nepoznat čovjek, čudna sorta. Glupo mi je reći, posebno Ocu, imam muža, ali nemam ništa sa njim. Ipak sam legla u isti krevet sa njim; nije to ništa, kao da mi kaže Otac.

A i pare mu trebaju, koliko mogu da vidim, kaže otac, i prosipa vodu će stigne kroz kuću. Ja zaista držim neku gomilu para i guram ih mužu u ruke. Imam više od njega, govorim sebi, i obuzima me neko žaljenje pomiješano sa stidom. Stigma.

„Do kada ćeš žaliti druge“, pita me Otac i ide da donese još jednu kantu vode. Ako se stidiš, bolje da te nema, kaže hodajući. Bilo, kao da nije bilo. I proliva vodu, ritualno. Ja prljam, on čisti. Au, kakva voda? Šta ja mogu protiv Očeve vode? Će puni, ne smijem da pitam.

Ponovo me nešto nagoni da izvlačim pare i dajem ih mužu. Ne očekujem zahvalnost. Nakon izvjesnog vremena, umjesto gosta, pojavljuje se neki Indijanac i kaže mi, povišenim tonom, da mu ispunim obećano. Ne sećam se šta sam mu obećala, ali ću ispuniti obećanje, kunem se, nema potrebe da vičeš i da me juriš po kući. Ali, Indijanac je gnjevan i u rukama drži neku otrovnu strijelu, tako da moram pobjeći iz kuće, da spasim živu glavu.

Otac mi daje znak da što prije odem, dok za to vrijeme, noseći dvije kante vode, kaže, ne bez izvjesnog prijekora: „Dragi moji, ja sam ispunio sve što sam obećao; malo obećavam, razmišljam dobro prije nego obećam, ali čim obećam, nema bježanja, ispunjavam obećano“.

Ne komentatišem, što tome dodati ne znam, rastrgnuta sam između oca i Indijanca, i ne znam šta da radim sa sobom u toj situaciji. Put me čeka.

„Ja uistinu brzo obećam, a trebalo bi da naučim da ne marim za tuđa traženja“.

Korisnije je znati prijatelje odbiti na vrijeme. Da ne kažem – prije nego bude kasno. Da im ne padne napamet da nešto traže! Usmjereni su da dobiju – sve što požele.

Idem da vidim odakle Otac donosi vodu. Da zatvorim česmu. Da zatisnem izvor.

Ne pada mi na pamet da mu mogu reći da ide.

Sve o jednom mačoru: obučen u skupe stvari, jedn mačak sa pedigreeom vrti se oko mene, pokraj nogu, poskakuje na dvije noge, hoće da mi sjedne u krilo, a ja zazirem od njega, sklanjam se, stidim.

Biće, neće biti. Sve je obavijeno velom tajne. Neko mi kući dovodi mačora i kazuje da je ostao bez svoje mačke i dvoje mladih mačića, pa je tužan. Nesumnjivo mu je potreban dom. Tačnije, prihvatilište.

To me čini hladnom, a ljudi se zbog toga ojećaju povrijeđenima.

Mačor je bistar i želi da se odmah zbližimo, što meni ne smeta, ali imam strah da će me ogrebat, raniti, pa stojim u mjestu, zbunjena, kao da sam bespomoćna, ni tamo ni ovamo, stojim sama prestrašena i čekam da se nešto dogodi, da odluči neka viša sila, ne ja. Odakle potreba da krijem neke stvari, da bi sačuvala tajanstvenost, sve zbog jedne mačke, kažem sebi, ima li to smisla?

Tada shvatam da se sve to dešava u krugu porodice, tu su moje sestre, jedna moja prijateljica, kao da mi oni donose mačku kući i kao da se brinu o njoj, ojećam neku zbrku u kući, neki kaos.

Gledam kako dvije-tri mačke, jedna sasvim mala, trčkaraju slobodno i skakuću kroz stan, bacaju se ka jednoj česmi da bi se napile vode.

Ah, mace su žedne, veoma žedne, vrućina je, velika vrućina, žega, suša, sušica, pogibija. Vodu sa česme sam puštila ja, neka se žedne napiju. Žao mi je mačaka, umrijeće od žeđi, umrijeću od žeđi, svi možemo umrijeti od žeđi.

Žeđ je ključna riječ u životu.

Obuzima me apokaliptičan ojećaj da smo u situaciji „pet minuta do dvanaest“, da žrtvujemo nešto bitno da bi pomogli drugima,

što je to bitno ne mogu se šetiti, ali znam da je povezano sa vodom, sa žeđu, voda je sloboda, ako umrem od žeđi kao da sam umrla u teškom ropstvu!

Bilježim da se svi nalazimo neđe u našoj kući u Velesu, oko mene je dvorište, ali istovremeno kao da sam na otvorenom prostoru, napolju, daleko, ne kod kuće, znam da to nije sasvim moj dom.

Još uvijek osećam haos koji dolazi u naletima i sprečava me da logično razmišljam. U snu se budim sa osećajem promaje u duši. Svako me može ogrebat, tek-tako, od milosti, ako je to uopšte milost, i u snu me obuzima neupitna sumnja da će voda presušiti bez nekog posebnog razloga.

Da li je svijet jedan veliki domaći mačor koji se igra sa svojim gospodarem i grebe ga u igri, uvijek kad poželi? Da li u ovom svijetu kojim vladaju mačke ima mjesta za nas, ljude? Čija je sloboda veća? Ona životinja, kućnih ljubimaca ili čovjekova?

Završi dugačka životinjska serija. Dovoljno da se satre jedan život i da započne novi.

Žedan pas. Ne ja, on je žedan. Paklena žeđ. Jezik suv, pustinjski, ispucao, hrapav, kao pijesak. Kazuje mi da mu dam vode, a ja nemam u čemu. Nemam sud. Nemam čime zahvatiti. Dlanove. Grsti. Nemam ništa dovoljno duboko. Samo usta, ali na njih zaboravljam. Voda u snu, kao u nekom posebnom, samostalnom, prostoru odvojenom od mene, sija, talasa se niotkud ka niđe. Ni česme, ni jezera, ni rijeke ni potoka, masa jedne svagdašnje i ovdašnje izvorski bistre vode me izluđuje svojim odsutnim prisustvom, svojim ekstatičnim spokojem, svojom izazivajućom prirodnošću...

Sve što imam pri ruci je plitko i neupotrebljivo. Sve što imam je bez dna. A pas traži. Zjapi ne samo pogledom već i zubima, ušima, šapama. Ne, ne laje. Samo po nekim takoreći nemuštim znacima, znam da će uginuti ako ne popije vode. Da više ne

može. Da više ne smije. Da više ne želi. Ništa osim vode. Ni razgovor. Ni san. Ni nadu. Najmanje život!

Voda je preseljena duša. Odlivak niskog neba. Oblak. Naizgled zaokružena. Naizgled nemarna. Naizgled amorfnu. Forma joj zavisi od Posude u kojem se služi ili od načina na koji dolazi na svijet. Voda ima promjenljivu nedovršenost: i bojom, i oblikom. Od nebeskih konvulzija, kontrakcija i protivrječnosti. Fatamorgana, privid. No, i pas nije sa ovoga svijeta. U cijelom tom svijetu inostranosti, inojezičnosti ili varvarizma, blijedo nazirem njegovu njušku, njegov *en face*, njegove beonjače usred kojih svjetluca hladna sadržina živog bunara. Nađoh se u bezizlaznoj situaciji. Hvata me panika. Nešto suštinski nedostaje meni i ovom biću koje pored mene njuši. Nešto mi prolazi kroz prste, nešto isparava zauvijek kao etar, kao parfem, *As I Lay Dying*.

Voda se kurvinski podsmijeva, koketira na život i smrt – zavodi, a potom se povlači. Ona pamti Tantalovu priču, ona zna što je grijeh, a što kazna, ali se u tom prividu ležernosti izvlači ispod predteksta nejasnosti i nestvarnosti. Mi, međutim, znamo da to nije ni tako prosto, niti tako naivno. I da će biti posljedica. I da ih već ima. Voda je arogantna i samouvjerena. Ona koja daje život, igra igru smrti. Ili želi da nas natjera da budemo impulzivni, vispreni, puni sebe.

Iz nekog prikrivenog dijela svijesti nadolazi mi slika Baš Čelika. Njemu voda vraća snagu. Kada treći put popije, započinje drama. Mladić krši zabranu! Ah, mladić ne zna da iza ključaonice postoji soba u kojoj je biće kojemu ne treba dati vodu... Niti da je tamo izvor zla (u vodi?)... Da samo žeđ može savladati tog mostruma polučovjeka... Ali, ipak, pa ipak, on otvara vrata, ulazi u zonu zabranjenog... I više ništa neće biti kao što je bilo.

Počinje preobrazba. Drama preobrazbe. Baš Čelik nadigrava Mladića. On je lukav i iskusan. On zna svoju slabu tačku. Poznaje tragični zaplet. Razlika je u raspletu: bajka nas vara

svojim krajem. Mala, ali redovna doza utopijskog dopinga za slušaocce, pred spavanje, u domaćem ambijentu.

Ko sam ja? Mladić koji ulazi u zabranjenu sobu ili...? A pas? Eto kako čovjek postaje surov. Jedno šecanje i – počinje nedoumica. Dati mu ili ne?

Zaborav, dajte mi zaborav! Neka pogriješim, da se ponovi drama, neka se obnovi bajka, barem do polovine, da rukopis bude jednoslojan, bez intervencija čitljive i nečitljive memorije, svjesne i nesvjesne... Ali, jedan drugi glas kaže nešto drugo. Nemoj, pamti, kaže, šeti se, idi dublje, još dalje...

Ošjećam da je nekome potreban preobražaj, a za preobražaj – voda, pjesmom osvještana voda sa bosiljkom. Bazilika. Vasilica. Bjelica. Jer bočica je slomljena I Siljan Roda¹ treba da se strpi. Da pričekta još malo, dok se ne vrati. Jer nije lako izbavljenje. Zar uistinu postoji grijeh?

Pas reži. Dahće. Uznemiren je. Ne želi nešto da kaže glasno. Nešto taji. Vazduh je pun nepoznanica, nejasnosti, napregnutost da se bude ili ne, ja, drugi, drugi, ja.

Dolaze mi u susret dvije žene. Obukle se svečano, upečatljivo, ceremonijalno.

Jedna vodi drugu neđe, ne zna se đe. Obje su majke, ne znam tačno čije. Jedna je naša Majka, zajednička. Čuti više nego što treba. Govori pogledom. Druga je više Žena nego Majka. Govori više nego što treba. Neprekidno se obraća drugoj ženi, kao da se povjerava, traži oprost, pravda se, želi da je pridobije. Ne koketira, ne flertuje, pa ipak ima nečeg nametljivog u njenoj intimi.

Žena me gleda, ali kao da joj se pogled kreće neđe u visini mojeg čela, a ne pravo u oči. Ošjećam taj iskošen pogled Žene-Majke, približavam joj se i pružam ruku.

Pozdravljam se sa dvije ruke. Ne štedim ja na rukama. Njezin dlan u mojim dlanovima.

Zauzvrat, dobih dlan hladan kao led, neprirodno hladan. Grč.

Zaledih se u duši, a ona kao da toga nije svjesna, smješka se i kaže, nekako usput, mi moramo da idemo, toliko dugo smo se spremale za ovaj put, nema smisla da se zadržavamo.

Pa nije ovo sprovođenje, pomislih, ona se ponaša kao da sprovodi drugu ženu preko neke granice, kao da je uhapsila i vodi je u pritvor. Aps. Tamnicu. Prokletu avliju. Zatvor.

Ima trenutaka kada ljudi mijenjaju svoju ulogu. Kasno se šetiš istine.

Cijelo tijelo mi drhti od hladnoće. Hladnoća se prenosi daleko od mene. Hladna trepetljika.

Nema druge šanse.

Šedi mirno (kažem sama sebi).

Šedi mirno, kaže mi Žena, više pogledom, nego riječima.

Stavljam ruke pod pazuhe, da ih ugrijem. Pravim se da se ništa nije dogodilo. Glumim. Hoću da se izgibim odavde. Put pod noge. Ali sam se ukočanjila, ne mogu da mrdnem.

Čekam da odu. Nemam namjeru da idem na put. Ne bilo đe.

Lijepo mi je tu đe sam.

Sa makedonskog preveo **Ivan Ivanović**